

Önkeresési „kísérletek” az Életjel Kísérleti Színpadán (1968–1972)

DUDÁS ROBERT

Az ötvenes években Ferenczi Ibolyának, a szabadkai Népszínház színésznőjének lakása egyfajta irodalmi szalonként működött. A város művészei ezen a helyen álltak elő egy élőújság, azaz egy olyan orgánus ötletével, mely az aktuális eseményekre élőszóban reflektál. A formátumot elsősorban az indokolta, hogy az elhangzott szót nem lehetett olyan egyszerűen szabályozni és betiltani, mint például az 1955-ben máig tisztázatlan okokból egy szám után megszüntetett szabadkai magyar nyelvű folyóiratot, a *Visszhangot*.¹

Az *Életjel Irodalmi Élőújság* első száma 1958. október 28-án jelent meg. A beszélgetéseket kezdettől fogva nagy érdeklődés és siker övezte. Tíz évvel később, a több szempontból is meghatározó 1968-as évben, három új kezdeményezéssel álltak elő a szerkesztők, melyek közül kettő a mai napig meghatározza az *Életjel* profilját. Ekkor kezdődött meg ugyanis az *Életjel Miniatűrök* könyvsorozat kiadása, és magalakult a Csáth Géza Művészetbaráti Kör. A harmadik újdonság egy tiszavirág életű pódium, a Kísérleti Színpad volt, mely jelen tanulmány tárgyát képezi.

A Kísérleti Színpad

Barácius Zoltán a *Magyar Szó* 1969. január 22-i számában tudósított a Kísérleti Színpad létrejöttéről, majd hozzátette, hogy hamarosan látható lesz első bemutatójuk, *A postás mindig kétszer csenget*.² Az *Életjel* második

évkönyvének adatai szerint azonban ez nem fedti a valóságot, és évekkel később már maga Barácius is úgy emlékezett vissza az *Üzenet* című folyóirat lapjain, hogy 1968 novemberében fogalmazódott meg a Népszínház három fiatal színészeiben – Baráciusban, Árok Ferencben és Kasza Évában – a vágy, hogy „gerillaegyüttest» alakítva kedvükre kísérletezhessenek.”³ A Kísérleti Színpadon játszott darabok és szerzőik felsorolásánál pedig immár Kvazimodo Braun István két egyfelvonását jelölte meg az első helyen, melyeket ugyanazon az estén, 1968. december 2-án mutatnak be.

Barácius szövege ugyan összesen kilenc bemutatót sorakoztat fel, de meg kell jegyeznünk, hogy a Friedrich Dürrenmatt drámája alapján készült *Késő őszi esti órán* című előadást (bemutató: 1972. október 26.), mely a listán utolsóként szerepel, a többi forrás az akkor már több mint egy éve működő Irodalmi Színpad előadásaként tartja számon. A Kísérleti Színpad tehát hivatalosan alig több mint másfél évnyi működés után megszűnt, utolsó előadásuk ezen a néven Barácius Zoltán *Bántanak* című monodrámájának ősbemutatója volt.

E „színpad” valójában nem volt más, mint a Népszínház fiatal színészeinek új formákat kereső független társulata. A színészek főállásuk mellett szabadidejüket fordították arra, hogy mindennemű anyagi juttatás nélkül, az esetleges kudarcot is vállalva „felül-

¹ BESZÉDES Valéria, „A kiadóról”, *Életjel*, hozzáférés: 2021.05.24.,

<http://www.eletjel.org.rs/a-kiadorol/rolunk>

² BARÁCIUS Zoltán, „Kísérlet és megvalósulás”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR Zoltán,

GYOLLAI Mihály, KOLOZSI Tibor, LÉVAY Endre, PALUSEK Béla és URBÁN János, 66–67 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 66–67.

³ BARÁCIUS Zoltán, „Gondolatok színházi dolgairól”, *Üzenet* 4, 4. sz. (1974): 363–366, 363.

kerekedjenek a hagyományos színpadi formákon”, mert szerették volna „kitapogatni az alkotás idegrendszerét”, s olyan előadásokat létrehozni, amelyek „kizárólag a modern színjátszás kedvelőinek szól[anak].”⁴

Névválasztásuk alapján úgy tűnik, hogy az akkor hazai és nemzetközi viszonylatban is „divatos” kísérletező színházi műhelyek sorába igyekeztek beilleszkedni. A kísérleti jelző azonban igen megtévesztő lehet, hiszen egy konvencionális befogadói mechanizmusokat megkérdőjelező avantgárd színpadot sejtet,⁵ ám efféle elképzelések nyomait aligha találjuk meg kilenc előadásukban. Ugyanakkor meg kell hagyni, hogy másfél évnyi aktivitás nem feltétlenül elegendő bármiféle formanyelvi célkitűzések gyakorlati megvalósításához.

Az elnevezésben megjelenő kísérleti jelleg azonban az önkeresés kísérletére is utalhat. A színház egyik legfontosabb feladata ugyanis, hogy a nézőknek lehetőséget nyújtson folyamatosan változó identitásuk értelmezésére. Az egyén leginkább akkor tudja definiálni önmagát, ha egy másik ember viselkedéseként látja viszont saját cselekedeteit, hallja gondolatait.⁶ Egy rendkívül szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező társulat azonban – mint amilyen a szabadkai Népszínház Magyar Társulata is volt – sokszor csak borítékolható sikerekkel, felhőtlen szórakozást nyújtó operettekkel és közönségdarabokkal biztosíthatja jövőjét. Ezek természetesen lehetnek színvonalas, korszerű eszközöket alkalmazó előadások, de a legtöbb esetben nem reagálnak az adott korszak kortárs problémáira, így az egyén nemigen láthat a színpadon olyan karaktereket, amelyek segítségével valódi

kapcsolatba kerülhet önmagával és a forrongó európai valósággal. A Kísérleti Színpad társulata viszont pontosan erre a valóságra kívánt reagálni, hiszen maguk a színészek sem voltak elégedettek a Népszínház repertoárjával. Ha pedig egy színész az alkotómunkát gondterhes feladatként éli meg, a színház társadalmi funkciója, a közösség önzonosságának megerősítése is ellehetetlenül.

Harmadik bemutatójuk, *A postás mindig kétszer csenget* után Árok Ferenc egy nyilatkozatában a szórakoztatás kényszerétől való megszabadulásról és a letisztult, lényegre törekvő, hatásvadász poénok nélküli határozott, szuggesztív játék igényéről beszélt, amelyet szerinte a közönség egy része is elvárt tőlük.⁷ Állítása szerint a színészek szempontjából nézve egy anyagi érdekektől mentes színházi közeg volt az, amely biztosítani tudta számukra a megfelelő kifejezési formát.⁸ Az előadások tematikájából kiindulva pedig elsődleges céljuk az volt, hogy megkérdőjelezzék, sőt lerombolják azt a társadalmi identitáskonstrukciót, amelyet a Népszínház – az anyagi javak előtérbe helyezésével – csak kényszerűen megerősíteni tudott.⁹

⁷ PODOLSZKI József, „Az egyéniségemet keresem”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 72–74. (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 73–74.

⁸ Árok ugyanitt „avantgarde színházi” törekvésként hivatkozik a Kísérleti Színpadra. Ez korántsem lenne idegen 1969 Szabadkájától, ugyanis a Bosch+Bosch csoport is abban az évben alakult a városban. Hogy a Kísérleti Színpad mennyire lett volna avantgárd a befogadói mechanizmusok megkérdőjelezése szempontjából, felvételek hiányában nem deríthető ki.

⁹ Erre az időszakra vonatkozóan nyugodtan beszélhetünk kényszerről, hiszen a magyar társulat akkori igazgatója, Dévics Imre, mint ahogy azt a későbbiekben látjuk, szintén tett lépéseket a kőszínházi hagyományok lerombolására, az anyagi érdekek miatt azonban

⁴ BARÁCIUS, „Kísérlet és...”, 66–67.

⁵ JÁKFALVI Magdolna, *Avantgárd – színház – politika* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 9.

⁶ Erika FISCHER-LICHTE, *A dráma története*, ford. Kiss Gabriella (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2001), 9–10.

Szabadkán, ahol 1945-ben műkedvelők-ből alakult meg az első hivatásos vajdasági magyar színtársulat, régóta jelen volt egy korszerű színház megteremtésének szándéka. Az ötvenes évek második felében például két legendás rendező, Virág Mihály és Varga István egymással versenyezve vitte színpadra többek közt *A revizort* (1955), a *Pygmaliont* (1955), *A salemi boszorkányokat* (1955), a *Véres menyegzőt* (1956) és az *Éjjeli menedékhelyet* (1957). A repertoáron lévő darabok közül azonban továbbra is az operettek voltak a legnépszerűbbek, az ötvenes évek végére pedig kifulladás látszott a korszerűsítés lendülete.¹⁰

A vegyes színvonalú repertoár és a színészek műkedvelő mivolta miatt gyakran támadták a társulatot.¹¹ Barácius Zoltán szerint a rendezők mielőbbi változtatásokat sürgettek, hogy az együttes ne veszítse el „igazságát” a sok „tartalmatlan” darab miatt. 1959-re végképp tanácsstalanság lett úrrá a színházban. Mivel a színészek többsége továbbra is a puszta szórakoztatás elvét vallotta, a vezetőség a „vérfriessítésben” látta a megoldást. Terveik között szerepelt a topolyai Járás Magyar Népszínház társulatának „beolvasztása” saját együttesükbe, így 1959-ben annak megszűntetéséért kezdtek kampányolni – sikerrel. A következő évadban több topolyai színész is csatlakozott a szabadkai együtteshez.¹²

A Népszínház igazgatói posztjára 1960-ban a színházi tanács elnöke, Dévics Imre került, aki Virág Mihály rendező és Petrik Pál

---

nem lehetett teljesen felforgatni a szabadkai színjátszást.

¹⁰ BARÁCIUS Zoltán, *Ötgarasos színház. A szabadkai Népszínház Magyar Társulatának múltjából (1960–1971)* (Szabadka: Szabadegyetem, 2003), 20.

¹¹ Lásd LÁNYI István, „A vajdasági színjátszás néhány problémájáról”, *Híd* 21, 7–8. sz. (1958): 617–620.

¹² BARÁCIUS, *Ötgarasos...*, 24–25.

festőművész, díszlettervező segítségével kezdett eltérni a régi, jól megszokott, de elavult formáktól még annak ellenére is, hogy nem csak a sajtó és a művészek többsége, de a színészek is bizalmatlanul viszonyultak az újításokhoz. (Például ahhoz, hogy a rendezők nem tartották tiszteletben a szerzői instrukciókat.) Az első nagy áttörést a *Biedermann és a gyújtogatók* hozta meg 1961-ben.¹³ Barácius szerint azonban „[a] város [...] elhúzta az orrát és arról beszélt, hogy vannak a sorainkban olyan elvakult »avantgardisták« [...], akik le akarják söpörni az asztalról a múlt szép, liliomillatú tróféáit.”¹⁴ Így – bár az előadás kritikai sikert aratott – a látogatottság érdekében továbbra is csak ritkán tűztek műsorra ún. „kísérleti előadásokat”.

A Dévics-érában ennek ellenére is rohamos fejlődésnek indult a szabadkai színjátszás a korábbi évekhez képest. Évadonként nagyjából egy tucat bemutatót tartottak, a reprízek száma pedig a négyszázat is meghaladta. Részt vettek a régió legfontosabb színházi fesztiválján, a Sterija Játékokon, vendégelőadásokat tartottak a környező magyarlakta falvakban, magyarországi sztárszínészeket¹⁵ és rendezőket alkalmaztak, létrehozták a Színészképző Stúdiót,¹⁶ a színpadon pedig egyre gyakoribbá váltak az ironikus és szatirikus hangvételű darabok.¹⁷ Dévics igazgatása alatt tehát a Népszínház igyekezett olyan előadásokat is műsorra tűzni, melyekkel az alkotók nem csak szórakoztatni akartak, hanem közölni is.

Mindennek ismeretében kijelenthetjük, hogy a Népszínház maga is azon az úton

---

¹³ BARÁCIUS Zoltán, „A kísérletezés jegyében. Küzdelem a modern színházért”, *Üzenet* 1, 3. sz. (1971), 342–346, 345.

¹⁴ BARÁCIUS, *Ötgarasos...*, 42.

¹⁵ Örkény István *Tótékjában* öt alkalommal maga Latinovits Zoltán alakította az Őrnagyot.

¹⁶ BARÁCIUS, *Ötgarasos...*, 7.

¹⁷ BARÁCIUS, *Ötgarasos...*, 63.

haladt, amelyet a Kísérleti Színpad 1968 végén kijelölt magának. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a csoportosulás olyan időszakban alakult, amikor a dévicsi színház jövője bizonytalannak látszott, hiszen az igazgatót 1968-ban¹⁸ – rövid időre – eltávolították a színház éléről. A Kísérleti Színpad alapítói talán attól tarthattak, hogy a színház új vezetősége felhagy az addigi műsorpolitikával. Bár Dévics hamarosan visszatért, és minden maradt a régiben,¹⁹ joggal merülhet fel a kérdés: a fiatal színészek független kezdeményezése mögött vajon intézményesülési szándékot sejthetünk-e?

Árok Ferenc visszaemlékezésében arról ír, hogy elsőként Dévics Imre ötlete volt egy ifjúsági, kísérleti színpad megalakítása. Mivel 1967-ben nem tudott mindenkit alkalmazni a Színészképző Stúdióban frissen végzett diákok közül, azt javasolta a fiataloknak – többek között Árok Ferencnek és Kasza Évának –, hogy a Népszínház egyik kistermében alakítsanak ki egy színpadot. Megpróbált számukra anyagi támogatást is kérni a várostól, de nem járt sikerrel.

„[A]z ötlet parázként izzott bennünk – írja Árok Ferenc –, ha látszólag nem is történt semmi. Az eltávozott (vagy távoztatott) igazgatónk tudta, amit nemsokára mi is tapasztaltunk. Összefogni a végzett tehetségeket, mert csak így lehet győzni a versenyt, így lehet egy táborba kiáltani a szétfutó akaratokat, mert kell egy műhely, ahol saját szabad belső irányának megfelelően bonthatja ki erőit.”

Árok levelében háláját fejezi a Népszínház műkedvelőinek, akik fontos szerepet töltek be a színházkultúra terjesztésében, de tehetségük nem volt elegendő a továbbfejlődéshez. „Mi színészképzőt végzett fiata-

lok tele lelkesedéssel a tanultakat akartuk munkánkban kamatoztatni” – írja.

Egy évvel később, 1968-ban a fiatal színészek az Életjel keretein belül, anyagi támogatás nélkül alapították meg a Kísérleti Színpadot. Az *Életjel* szerkesztősége már az élőlűtség megindulásával egyidőben biztosítani szeretett volna egy színpadot az új formák keresői számára, azonban nem találtak megfelelő személyt annak vezetésére.²⁰ Az 1968-ban létrejött gárda élére végül Barácius Zoltán került, aki rendezőként mutatkozhatott be a csoportosuláson belül, s később a következőképpen nyilatkozott:

„Úgy éreztük, hogy napjainkban a művészet mindinkább az anyagiakon keresztül szűródik le, és így nem tudja gyümölcsöztetni az alkotómunkát. Az intellektuális színész számára [...] nem lehet az anyagi érdek az egyedüli cél.”²¹

A bemutatott darabok

A következőkben áttekintjük, milyen előadásokat mutatott be a Kísérleti Színpad. Mint már említettem, első estjükön, 1968. december 2-án korának egyik legnépszerűbb, irodalmi munkásságáért Októberdíjjal²² kitüntetett – mára azonban már ideológiai okok miatt feledésbe merült – vajdasági magyar drámaírójának, Kvizimodo Braun Istvánnak az egyfelvonásosait láthatta a közönség. A *Királyvíz* Pataki László, *A sofőr és az igazságszolgáltatás* pedig Barácius Zol-

²⁰ PODOLSZKI, „Az egyéniségemet...”, 73.

²¹ PODOLSZKI, „Az egyéniségemet...”, 74.

²² Az Október-díj állami kitüntetés volt Jugoszlávia városaiban a második világháborút követően, melyet a gazdaság, a tudomány vagy a kultúra területén elért kiemelkedő eredményekért ítéltek oda. Elnevezése 1944 októberére utal, amikor az ország területe fokozatosan szabadult fel a német megszállás alól.

¹⁸ Árok Ferenc 1967-et ír levelében.

¹⁹ BARÁCIUS, *Ötgarasos...*, 86.

tán rendezésében került színpadra. Az előbbi egy hatvanéves egyetemi tanár és fiatal hallgatójának tragikus szerelmét dolgozza fel. Az utóbbi az idősíkokkal játszva úgy helyezi a véletleneket a középpontba, hogy közben a világ kiszámíthatóságát sugallja, és azt, hogy a szereplők – még ha idegenek is egymás számára – össze vannak láncolva egymással. A balesetet okozó sofőr kihallgatásának és felmentésének története egyébként egy be nem mutatott hangjáték színpadi ősbemutatója volt. Sokatmondó, hogy az eseményről tudósító cikk szerzője az előadások részletes elemzése helyett elsősorban jövőbeni távlatokról beszélt, és bizalmát fejezte ki az új kezdeményezéssel, a társulat-alapítással kapcsolatban.²³

A következő két bemutató során csavargófigurák kerültek a fókuszba. James Cain a megjelenésekor nagy port kavart *A postás mindig kétszer csenget* című regényének színpadi adaptációját – akárcsak a következőkben felsorolt műveket Dürrenmatt drámájának kivételével –, Barácius Zoltán rendezésében mutatták be 1969. február 27-én. A regény csavargó főszereplőjének, Frank Chambersnek minden vágya a társadalmon kívül maradni, hogy felelősségvállalás nélkül élhesse mindennapjait, de egymásba szeretnek egy görög bevándorló feleségével, és elhatározzák, hogy megölik a férjet. A véletlenek azonban végül boldogságuk útjába állnak.

A kritika közönségikerről és fiatalokkal tömött nézőtérrel számolt be.²⁴ Lévy Andre a 7 Napban „az idősebb korosztály számára bizarr színpadi játéknak” nevezte az előadást. A rendezői munka és a színészi játék dicsérete után bizakodását fejezte ki a társu-

²³ DÉR Zoltán, GYOLLAI Mihály, KOLOZSI Tibor, LÉVAY Endre, PALUSEK Béla és URBÁN János, szerk., *Életjel Évkönyv 2.*, (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 65.

²⁴ DÉR et alii, szerk., *Életjel Évkönyv 2.*, 70.

lat további működésével kapcsolatban, s recenziója végén a kritikus hangokra is reagált:

„[...] legfiatalabb színészeink részéről ez a vállalkozás valóban nyitánynak minősíthető és sokkal többet ígér, mint amennyit a »műkedvelést« emlegetők »a megértés« és »a mindent elnézés« fanyar mosolyával akarnak elhitetni velünk.”²⁵

Lévyval ellentétben Podolszki József nem volt túlságosan elragadtatva a látottaktól. Barácius néhány rendezői megoldásán és Árok Ferenc kimagasló teljesítményén kívül nem sok érdemet tulajdonított az előadásnak.²⁶

A Cain-regény adaptációját május 19-én Tennessee Williams *Üvegfigurák* című drámája követte Barácius Zoltán rendezésében. A történet szerint Tom Wingfield a közelgő háború fenyegetése és egy elnyomó anya karmai közül menekül el, s hagyja hátra családfenntartó szerepét, hogy a mozifilmek hőseihez hasonlóan kalandozhasson. Barácius visszaemlékezésében zokogó nézőtérrel és könnyeiket törölő színészekről ír.²⁷

Gerold László a Magyar Szó színikritikusaként írásaiban nem egyszer méltatta a Kísérleti Színpad előadásait, színészeit. Az *Üvegfigurákat* vérbeli színházi előadásnak tartotta, Barácius rendezését és szereplését egyaránt dicsérte, az Amandát megformáló Süveges Eta alakítását – akinek évek óta nem volt ekkora szerepe a Népszínházban – remekbeszabottnak nevezte, és állítása szerint Árok Ferenc soha nem volt még olyan

²⁵ LÉVAY Endre, „Egy kísérlet ígéretei”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 70–71 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 71.

²⁶ PODOLSZKI, „Az egyéniségemet...”, 72.

²⁷ BARÁCIUS Zoltán, *Az ördög cimborái: a vajdasági magyar színházak rendezői* (Szabadka, Szabadegyletem, 2005), 6.

kiegyensúlyozott a színpadon, mint Tom bőrébe bújva.²⁸

Dévavári Zoltán köszönetét fejezte ki a társulatnak, amiért hosszú idő után a közönség végre színpadon is láthatta a drámát.²⁹ Kutatásaim során kiderült, hogy Jugoszláviában hivatásos magyar színészek, ha amatőr körülmények között is, de a Kísérleti Színpadon adtak elő először Tennessee Williams-darabot.

Barácius egy, a Magyar Szóban még Cain művének bemutatása előtt megjelent cikkében arról írt, hogy az „csak előhírnöke a további merészebb produkcióknak.”³⁰ Az *Üvegfigurák* bemutatása után a Dolgozók NJ szígnőjű újságírója elismerte a Kísérleti Színpad sikereit, és megbecsülését fejezte ki a színészek felé, ugyanakkor kétségbe vonta kockázatvállalásuk tényét, mivel szerinte eleve sikerre ítélt darabot vittek színre. Mindemellett furcsállta, hogy a társulat nem kapta meg a kellő támogatást a szabadkai Népszínház részéről – itt elsősorban egy terem biztosítására gondolt –, majd aggodalmát fejezte ki a kezdeményezés jövőjével kapcsolatban.³¹

A következő előadásokban már egyértelműen fellelhetők az elvárt bátorság jelei. A november 17-én előadott John Mortimer-egyfelvonásos, az *Ebédidő* nem több, nem kevesebb, mint amit műfaji besorolása ígér: furcsa szerelmi játék. A történet szerint egy nő és egy férfi egy leharcolt szállodai szobában új szerepjátékot idegességük leküzdése érdekében, melynek során eljátsszák, hogy valójában férjként és feleségként érkeztek a szállóba. A kritika nem szentelt sok figyelmet

az előadásnak. Gerold László a megvalósítást üresnek, a színészek játékát pedig tévesnek találta.³² Az érdeklődés inkább Tankred Dorst *Vigyázat! Szakadék!* című bohózata felé terelődött, melyet Mortimer darabjával egy napon mutattak be.

Tankred Dorst groteszk bohózatában egy meredek szikla alatt élő testvérpár, Rudolf és Anton – a Kísérleti Színpadon női karakterként Antonette – balesetek előidézésével keresik kenyerüket. Az előbbi a mélybe zuhanó figyelmetlen sofőrök gépjárműveit javítja, majd adja el, míg az utóbbi halotti beszédekkel ír a temetésekre, melyeket lakhelyüktől valamivel odébb, saját temetőjükben tartanak. Anton(ette) huszonnégy balesetéről huszonnégy beadvány készül, de a minisztérium számára nem a kioltott életek a fontosak, hanem kizárólag az olyan bürokratikus apróságok, mint hogy az adott jelentést kézzel vagy géppel írták-e. Az erős társadalomkritikai felhanggal rendelkező mű érzéketlennek és gátlástalannak mutatja be a megjelenített fiktív társadalom irányítóit. Rudolf és Anton(ette) azonban nem hagyja magát, kezükbe veszik az irányítást, a mindvégig háttérmotívumként megbúvó rítus előtérbe helyeződik, és a huszonötödik baleset „szerencsés” túlélője – aki történetesen az utépitési minisztérium főosztályvezetője – kegyetlen gyilkosság áldozata lesz.

A kritika elsősorban a színészi teljesítményre és magára az újszerű produkcióra fókuszált. Vlahovics József a Dolgozóknak a darabot a vietnami háborúval állította párhuzamba, és felvetette, hogy talán mindenkinek részt kellene vennie egy vietnami küzdelemben vagy autószerencsétlenségben, hogy átérezhessük „egy társadalmi és történelmi valóság minden borzalmát és logikát-

²⁸ GEROLD László, „A lelkesedés diadala”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 76 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 76.

²⁹ DÉVAVÁRI Zoltán, „Az álom országútjain”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 76–77 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 76–77.

³⁰ BARÁCIUS, „Kísérlet és...”, 67.

³¹ DÉR et alii, szerk., *Életjel Évkönyv 2.*, 78.

³² GEROLD László, „Vigyázat! Szakadék!”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 79–80 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 80.

lanságát.”³³ Gerold László szerint Barácius feszültséggel teli, lebilincselő légkört teremtett, és habár a testvérpárt alakító színészek nem juttatták érvényre kellőképpen karakterük groteskségét, maguk az alakítások a Népszínház színészi teljesítményeihez képest lényegesen jobbnak bizonyultak. Gerold ez után ismét üdvözölte a Kísérleti Színpad tevékenységét a néha-néha gyengébb produkciók ellenére is.³⁴ Ivanka Rackov, a neves szabadkai színikritikus elsőként ennek az előadásnak a kapcsán tett említést Antonin Artaud színházideáljának, a kegyetlen színház elemeinek az alkalmazásáról, kijelentését viszont nem támasztotta alá konkrétumokkal.³⁵

Az *Ebédidő* és a *Vigyázat! Szakadék!* tematikai szempontból ugyan eltér egymástól, de ha az előbbiből kiemelt szerepjátékot az utóbbiban fellelhető rítussal és könyörtelenséggel elegyítjük, akkor eljuthatunk az 1970. március 9-én bemutatott Jean Genet-színműig, a *Cselédekig*, melyet Jugoszláviában elsőként itt, a Kísérleti Színpadon tűztek műsorra.³⁶ A darab első jelenetében a cselédek, Claire és Solange még tudatosan, ellenőrzött körülmények között adják elő a Madame megmérgezésének szertartását. Claire játssza a Madame-ot, Solange pedig Claire-t. A szertartás során azonban nem sikerül a tervük, és a későbbi, valós helyzetben is kudarcot vallanak. Ezután veszi kezdetét az utolsó, végzetessé váló játék.³⁷

³³ VLAOVICS József, „Vigyázat! Szakadék!”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 77–79 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 82–83.

³⁴ GEROLD László, „Vigyázat!...”, 80.

³⁵ Ivanka RACKOV, „Idénynyitás a Kísérleti Színpadon”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 83 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 83.

³⁶ DÉR et alii, szerk., *Életjel Évkönyv 2.*, 88.

³⁷ MEDVE A. Zoltán, „A tükrözés rítusai (Jean Genet színháza)”, *Színház* 27, 5. sz. (1994) 3–6, 5.

A 7. Nap k. t. szignójú újságírója saját interpretációját fogalmazta meg kritikájában,³⁸ Ivanka Rackov pedig kiemelte a színészi játék hibáit, és bár dicsérte a végeredményt, hozzátette, hogy a lelkesedés nem volt elegendő, az előadásnak látványosnak is kellett volna lennie.³⁹

A Kísérleti Színpad merészsége csúcspontját 1970. június 9-én érte el, amikor is – Árok Ferenc levele alapján a Szabadkára visszatért Dévics Imre közbenjárásával – a színházi teret újraértelmezve a Szabadkai Népszínház előcsarnokának lépcsőin mutatták be Barácius Zoltán – a kritika szerint – Genet hatását mutató monodrámáját, a *Bántanakot*, mely a háború és az élet kegyetlenségei ellen szólalt fel, és kulcsszerepet kapott benne a tudatmódosító szerek használata. A dráma elbeszélője egy fiatal hippy lány, aki megvalósíthatatlannak tartja álmait, s nem tud beilleszkedni a való életbe, ezért a kábítószerekhez fordul, és kábulata során nagyjából egy tucat alakot jelenít meg a színpadon.⁴⁰

A kritika a hősnőt megformáló Kasza Évát a következőképpen méltatta:

„Tragikus és kevésbé kialakult személyét infantilis ártatlanság, gyöngédség, keserű elégedetlenség és gondtalan vidámság éppen úgy jellemezte, mint lírai elragadtatás és fiatalos lázadás. Hirtelen, váratlanul csapott át egyik hangulatból a másikba, egyik alakból a másikba, s

³⁸ DÉR et alii, szerk., *Életjel Évkönyv 2.*, 87.

³⁹ Ivanka RACKOV, „Megrázó előadás”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 85 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 85.

⁴⁰ Ivanka RACKOV, „Izgalmas dráma az előcsarnokban”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 92 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 92.

játszva elevenített meg előttünk tizenvalahány különböző egyéniséget.”⁴¹

Rackov arra is kitért, hogy Barácius rendezése az ellentétekre épített, amelyek „a játéknak meghatározott ritmust és színezetet kölcsönöz[tek]”, valamint, hogy az előadás a rítusos színházra jellemző módon zárul[t].⁴² A hősnő kombinében, „összeszorított fogakkal és fájdalomtól eltorzult arccal a Nap felé fordult”, alakja „fölmagasztosult”, imádkozni kezdett a földi békéért és a szerelemért.⁴³

Gerold László dicséretesnek tartotta a darab üzenetét, s úgy fogalmazott: „adatok egy szebb életet, és a fiatalok ezrei akkor talán nem menekülnek a valóságból az álmvilágba, nem lesznek a kábítószer rabjai, mint ennek a különös, a színház lépcsőjén lejátszódó darabnak a szereplője.” A megvalósításról viszont már lesújtó véleménnyel volt:

„Fűzfapoétákat megszegyenítő szóvirágok, közhelyek, szerkezetében heterogén, naiv monodráma, melynek műhibáit a főleg külsőséges megoldásokat választó rendezés nem tüntet(het)ett el. Barácius rendezőként nem tudta (nyilván nem is akarta) felülbírálni saját írói hibáit. A kuszaság ugyanis, amely a szöveget követő rendezést is jellemzi, semmiképpen sem azonos a modernséggel. A rendszertelenségben is van, kell hogy legyen rendszer, következetesség. Az előcsarnok lépcsősorán folyó előadásban, a monodramát előadó Kasza Éva mozgásában, játékában azonban ezt nem érezni. A megoldások, a

⁴¹ Ivanka RACKOV, „Ősbemutató a lépcsőn”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 90 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 90.

⁴² Ivanka RACKOV, „Bántanak”, in *Életjel Évkönyv 2.*, szerk. DÉR et alii, 92–93 (Szabadka: Munkásegyletem, 1972), 92.

⁴³ DÉR et alii, szerk., *Életjel...*, 90.

váltások következetlenek, indokolatlanok.”⁴⁴

Geroldnak nem csak ezen a ponton tér el a véleménye kritikustársai álláspontjától, de a Kísérleti Színpadról is a korábbiaktól eltérően nyilatkozik, amikor kritikája zárásképpen kijelenti, hogy a társulat nem játszik fontos szerepet a jugoszláviai magyar színjátszás és drámairodalom korszerűsítésében, mivel nem állnak szilárd elméleti alapokon, emiatt pedig igazi értékeket sem tudtak felmutatni.⁴⁵

Kétség sem férhet hozzá, hogy Barácius monodramájának színrevitele rendkívül merész vállalkozásnak számított az akkori Jugoszláviában,⁴⁶ hiszen még az egy évtizeddel később, 1981-ben bemutatott első jugoszláviai magyar rockoperát,⁴⁷ Gobby Fehér Gyula *A zöld hajú lányát* (rend. Vicsek Károly) is botrányosnak bélyegezték a nyílt színi meztelenség és a kábítószerélvezés tematizálása miatt. Szinte kizárt, hogy a Kísérleti Színpadot ne érték volna olyan kritikák, amelyek arra készítették volna a társulatot, hogy vessenek véget munkásságuknak. Erre a felvetésemre Árok Ferenc a következőképpen reagált:

„Az akkori szocialista társadalomban a »szocialista erkölcs« nem tűrt meg alkoholos, kábítószeres stb. kilengéseket. [...] A szocialista társadalom öntudatos fiataljai nem foglalkoznak a fent említett dolgokkal. Akik viszont igen, azok a szocialista társadalom ellenségei,

⁴⁴ GEROLD László, *Drámakalauz: Tanulmányok, esszék és színikritikák jugoszláviai magyar drámákról és előadásaikról* (Újvidék: Forum, 1998), 139.

⁴⁵ GEROLD, *Drámakalauz...*, 139.

⁴⁶ A monodráma három évvel előzte meg a Magyarországon bemutatott *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról*.

⁴⁷ Alig néhány hónappal maradt le a magyarországi *Sztárcsinálóktól*.

bűnözők, eltanácsolandók vagy javítóintézetben a helyük. [...] Természetes, hogy »hivatalos« helyen az előadást elmarasztalták, ami egyenlő volt a betiltással, illetve az Életjel Kísérleti Színpadának elhallgattatásával.”

Horváth Emma, a Csáth Géza Művészetbaráti Kör vezetője azonban egy interjúban merőben másképp emlékezik: „Barácius Zoltánnak volt egy kísérleti színpada, s amikor néhány éven belül lemondott róla, az én feladatom lett évi 1-2 előadás elkészítése.”⁴⁸ Bármi is legyen megszűnésük valódi oka, féltő, hogy a sajtóban további kutatások során sem találunk kielégítő válaszokat.

Barácius Zoltán *Bántanak* című monodramájának ősbemutatója után nem került sor reprízre, a dráma sem jelent meg írásos formában. Árok Ferenc szerint a szöveggönyve Barácius halála után elveszhetett. A későbbiekben az egyik legfontosabb feladatunk az, hogy felkutassuk a szöveget.

Mint említettem, a monodráma bemutatásának évében a Kísérleti Színpad bezárta kapuit, az amúgy is ritkán jelentkező társulat csak 1972. október 16-án tért vissza az addigra már Irodalmi Színpad néven futó Életjel-pódiumon. Friedrich Dürrenmatt *Késő őszi esti órán* című, szabálytalan krimiként aposztrofált hangjátékát – amelyet az Újvidéki Rádió színegyüttese már bemutatott 1966-ban –⁴⁹ ezúttal Vajda Tibor rendezte, Barácius Korbes Mihály Frigyes szerepében lépett színpadra. A darab története szerint a Nobel-díjas krimiíró meglátogatja egyik rajongója, aki (magán)nyomozásai során a szerző műveinek valóságalapja után kutat. Kiderül, hogy a könyvekben megírt gyilkosságok megtörtént esetek, elkövetőjük pedig

⁴⁸ KÓKAI Péter, szerk., „Versmondás és más: Irodalmi színjáték, kísérleti színpad, mozgásszínház, versek. Ötven éves a szabadkai Életjel”, *Magyar Szó*, 2008. dec. 8., 7.

⁴⁹ BARÁCIUS, *Az ördög...*, 143.

maga a világhírű író, akinek a munkásságáért, pontosabban a gyilkosságsorozat eltusolásáért a hatalmat birtokló elit tagjai kezekednek. Dürrenmatt hangjátéka Dorst bohózatához hasonlóan társadalomkritikus felhanggal bír, a hierarchiában legmagasabban álló szereplőket erkölcsileg romlottnak állítja be. A kritika osztatlan sikerről számolt be, a végig kiegyensúlyozott előadást és színészi játékot egyaránt dicsérte.⁵⁰

Funkciók

A bemutatókat funkciójuk szerint négy típusba sorolhatjuk. Az első két darab egyfajta hangadásnak tekinthető, amit az állandó közönség toborzása követ Cain és Williams műveinek segítségével, Mortimertől Baráciusig pedig már a saját profil kialakításának szándékát láthatjuk. Amennyiben az 1970-ben bemutatott monodramát követően a színpadot valóban elhallgattatták, Dürrenmatt hangjátéka képezheti a negyedik kategóriát: a tisztességes búcsút az őket pártoló közönségtől.

Az említett darabok mind olyan problémákat vetnek fel, olyan érzelmekkel foglalkoznak, amelyek aktuálisak voltak a hatvanas évek végén, és többnyire függetlenek az akkori politikai berendezkedéstől. Szabadon tárgyalták a létbizonytalanság, kívülállóság témáit, betegségekről, függőségekről beszél-

⁵⁰ Ami a kritikai visszhangok összességét illeti, az Évkönyvekbe szerkesztett sajtócikkek mindegyike, ha nem is értékeli pozitívan az adott rendezvény minőségét, de elismeri az Életjel, és a hozzá tartozó csoportosulások, mint esetünkben a Kísérleti Színpad teljesítményeit, szándékait. Ez egyben több feltárandó, Évkönyvekbe be nem került sajtóvéleményt is feltételez. A kötetben olvasható kritikákban egy-egy előadással kapcsolatban megoszlanak a vélemények, számunkra viszont nem szolgálnak valódi többletinformációval.

tek, így nem csak a színészek számára volt önkeresési folyamat e művek színrevitele, hanem a nézők számára is. A Kísérleti Színpad társulata tehát megpróbált élni a színház identitásképző funkciójával. Ezt azonban a hagyományrombolás eszközével igyekeztek elérni, és nem egy szilárd, pontosan meghatározható identitásforma kialakítását tűzték ki célul. A nézők pillanatnyi identitásához hasonlóan a Kísérleti Színpad által generált identitásfogalom is folyamatosan változott. A *Bántanak* című monodrámára akár e változás metaforájaként is tekinthetünk.

Műsorra tűzött darabjaik – Barácius szövegét leszámítva – a korabeli kánon részét képezték, népszerű szerzőktől származtak. Talán az sem tekinthető véletlennek, hogy Mortimer egyfelvonásosát a Szegedi Egyetemi Színpad nagyjából fél évvel a szabadkai társulat előtt mutatta be,⁵¹ Dorst bohózatát Magyarországon elsőként a Szegedi Kamaraszínházban láthatta a magyar közönség 1968 elején,⁵² a *Cselédek* pedig a budapesti Universitas Együttes 1967/68-as évadában került bemutatásra.⁵³

A lázadó jelleg mindenekelőtt a Kísérleti Színpad témaválasztásaiban, a merészen felvetett problémákban (a rend megbolygatása, a csavargás, a kívülállólét, a családtól való szándékolt elszakadás, elvagyodás, kábítószerek, társadalomkritika stb.) és a színészek játékában mutatkozott meg. A szocializmus idején mindez újszerű, bátor alkotói gesztus volt.

⁵¹ F. NAGY István, szerk., „Az Egyetemi Színpad bemutatója”, *Délmagyarország*, 1969. ápr. 19., 7.

⁵² LÖKÖS Zoltán, szerk., „Bemutató a Kamaraszínházban”, *Délmagyarország*, 1968. jan. 26., 4.

⁵³ NÁRAY István, „Az amatőr színházak tündöklése és bukása”, *Színháztudományi szemle* 9, 19. sz. (1986): 193.

Összegzés

A tanulmány a szabadkai Életjel Kísérleti Színpadának történeti jelentőségével foglalkozik, amelyről korábban nem alakult ki egy séges recepció, így a kutatás egyik célja ennek megalapozása volt. A Színpadról mint a Népszínház fiatal tagjainak önkéntes, intézményen kívüli csoportosulásáról beszélhetünk, akik egy olyan időszakban kezdtek együtt dolgozni – talán intézményesülési szándékkal –, amikor a Népszínházban a dévicsi hagyomány veszélybe került. A kor legnépszerűbb, aktuális problémákkal foglalkozó külföldi szerzőit szerették volna bemutatni a jugoszláviai magyar közönségnek.

Munkásságuk rekonstruálásához nagyban hozzájárult a Németországban élő Árok Ferenc színművész visszaemlékezése, mely arra enged következtetni, hogy Barácius Zoltán *Bántanak* című, a szabadkai Népszínház lépcsőin bemutatott monodrámáját követően a hatalom elhallgattatta a Kísérleti Színpadot.

A tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy felelevenítsem egy elfeledett jugoszláviai magyar színházi csoportosulás emlékét, s megőrizzem azt az egyetemes magyar színháztörténet számára.

*A Kísérleti Színpad előadásai*⁵⁴

Cím: *Királyvíz*; Bemutató dátuma: 1968. december 2.; Bemutató helyszíne: A Zeneiskola hangversenyterme (Szabadka); Rendező: Pataki László; Szerző: Kvazimodo Braun István; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színészek: Pataki László (Marcel Negal), Kasza Éva (Rozmarie).

Cím: *A sofőr és az igazságszolgáltatás*; Bemutató dátuma: 1968. december 2. Bemutató helyszíne: A Zeneiskola hangversenyterme (Szabadka); Rendező: Barácius Zoltán; Szer-

⁵⁴ DÉR et alii, szerk., *Életjel Évkönyv* 2. alapján.

ző: Kvazimodo Braun István; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színészek: Árok Ferenc (Vizsgálóbíró), Apró Ernő (Fischer), Kasza Éva (Anna), Nagy István (Sofőr), Szél Péter (I. nyomozó), Salamon Sándor (II. nyomozó), Sebestyén Tibor (Technikus), Barácius Zoltán (Béla).

Cím: *A postás mindig kétszer csenget*; Bemutató dátuma: 1969. február 27.; Bemutató helyszíne: Gyermekszínház (Szabadka); Rendező: Barácius Zoltán; Szerző: James Cain – Barácius Zoltán; Fordító: Kovács György; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színészek: Árok Ferenc (Frank Chambers), Kasza Éva (Cora), Szél Péter (Nick Papadakis), Bada Irén (Magde), Apró Ernő (Dr. Katz), Salamon Sándor (Sackett).

Cím: *Üvegfigurák*; Bemutató dátuma: 1969. május 19.; Bemutató helyszíne: Gyermekszínház (Szabadka); Rendező: Barácius Zoltán; Szerző: Tennessee Williams; Fordító: Bányai Geyza és Rácz Jenő; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színészek: Süveges Eta (Amanda), Kasza Éva (Laura), Árok Ferenc (Tom), Barácius Zoltán (Jim).

Cím: *Ebédidő*; Bemutató dátuma: 1969. november 17.; Bemutató helyszíne: Gyermekszínház (Szabadka); Rendező: Barácius Zoltán; Szerző: John Mortimer; Fordító: Benedek András; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színészek: Bada Irén (A lány), Nagy István (A férfi), Süveges Eta (Háziasszony).

Cím: *Vigyázat! Szakadék!*; Bemutató dátuma: 1969. november 17.; Bemutató helyszíne: Gyermekszínház (Szabadka); Rendező: Barácius Zoltán; Szerző: Tankred Dorst; Fordító: Benedek András; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színészek: Süveges Eta (Antoinette), Salamon Sándor (Rudolf), Szél Péter (Dr. Kriegbaum).

Cím: *Cselédek*; Bemutató dátuma: 1970. március 9.; Bemutató helyszíne: Gyermekszínház (Szabadka); Rendező: Barácius Zoltán; Szerző: Jean Genet; Fordító: Vas István; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színészek: Jankovčević Irén (Madame), Kasza Éva (Claire), Süveges Eta (Solange).

Cím: *Bántanak*; Bemutató dátuma: 1970. június 9.; Bemutató helyszíne: A Népszínház előcsarnoka (Szabadka); Rendező: Barácius Zoltán; Szerző: Barácius Zoltán; Társulat: Kísérleti Színpad – Életjel; Színész: Kasza Éva (A leány).

Cím: *Késő őszi esti órán*; Bemutató dátuma: 1972. október 16.; Bemutató helyszíne: Gyermekszínház (Szabadka); Rendező: Vajda Tibor; Szerző: Friedrich Dürrenmatt; Fordító: Fáy Árpád; Társulat: Irodalmi Színpad – Életjel; Színészek: Barácius Zoltán (Korbes Mihály Frigyes), Árok Ferenc (Hofer Nepomuk), Süveges Eta (Titkárnök), Kakas József (Hotel-direktor).

Bibliográfia

- ÁROK Ferenc színművész, az egykori Kísérleti Színpad egyik alapítójának levele (írásbeli interjú, 2020. május 8., Stuttgart, Németország).
- BARÁCIUS Zoltán. „Gondolatok színházi dolgainkról”. *Üzenet* 4, 4. sz. (1974): 363–366.
- DÉR Zoltán, GYOLLAI Mihály, KOLOZSI Tibor, LÉVAY Endre, PALUSEK Béla és URBÁN János, szerkesztette. *Életjel Évkönyv 2*. Szabadka: Munkásegyletem, 1972.
- GEROLD László. *Drámakalauz: Tanulmányok, esszék és színikritikák jugoszláviai magyar drámákról és előadásairól*. Újvidék: Forum, 1998.